

Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść metodologicznych

*Contemporary typologies of rural areas in Poland
– an overview of methodological approaches*

JERZY BAŃSKI

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN,
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55; jbanski@twarda.pan.pl

Zarys treści. Przedmiotem opracowania jest przegląd metodologicznych podstaw współczesnych typologii obszarów wiejskich w Polsce. Podjęto próbę ich oceny pod kątem poprawności metodycznej, przydatności poznawczej i praktycznego wykorzystania. Scharakteryzowano też zastosowane procedury metodologiczne. Wszystkie omówione koncepcje podziału obszarów wiejskich opierają się na lokalizacyjnym (położenie w kontinuum miasto–wieś) lub strukturalnym (cechy społeczno-ekonomiczne) podejściu badawczym. Cechą charakterystyczną typologii obszarów wiejskich jest wyodrębnienie kategorii obszarów będących pod silnym oddziaływaniem dużego ośrodka miejskiego. Obszary położone poza strefami urbanizowanymi cechuje duże zróżnicowanie zależne od przyjętej metody typologicznej. Wynika z tego, że istotnym zagadnieniem dotyczącym wyboru metody typologii w badaniach geograficznych jest cel, jakiemu ma ona służyć.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, Polska, klasyfikacja, typologia, metodologia.

Wstęp

Współczesne zasady kształtowania polityki rozwoju regionalnego zawarte w dokumentach programowych Unii Europejskiej, w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (2011) i innych materiałach dotyczących rozwoju polskiej przestrzeni, stwarzają potrzebę badań jednostek terytorialnych pod kątem ich specyfiki przyrodniczej i społeczno-gospodarczej oraz wymagają syntetycznych ujęć klasyfikacyjnych tych obszarów w celu programowania odpowiednich działań. Pojęcia „różnorodność” i „potencjał” w odniesieniu do regionu stały się słowami kluczowymi, a inteligentna specjalizacja regionalna jest nowym paradygmatem rozwoju regionów Unii Europejskiej w perspektywie

nadchodzących lat. Wybór inteligentnej specjalizacji regionalnej ma wynikać z analizy mocnych stron regionu i jego najsilniejszych potencjałów, a jej efektem ma być innowacyjność i rozwój oparty na wiedzy, wspierany inwestycjami w sektorze prywatnym. Różnicowanie polityki wobec regionu ma polegać na wspieraniu konkretnych czynników rozwoju społeczno-ekonomicznego, kształtowaniu kierunków wsparcia za pośrednictwem funduszy pomocowych i adresowaniu interwencji pod kątem konkretnych potrzeb jednostek terytorialnych. Aby to osiągnąć, należy wcześniej te jednostki podzielić na klasy lub typy.

Klasyfikacja obiektów polega na ich przyporządkowaniu w zbiór predefiniowanych klas (podzbiorów) na podstawie wybranego kryterium; muszą przy tym być spełnione warunki rozłączności podzbiorów i wyczerpania zbioru (suma podzbiorów jest równa zbiorowi poddanemu klasyfikacji). Typologia nie musi spełniać tych założeń – jest możliwe wyróżnienie nowego typu w obrębie już istniejących oraz niektóre typy mogą mieć cechy wspólne. Jest ona podziałem zbioru ze względu na szereg różnych kryteriów na podzbiory jednostek, które są do siebie podobne. W postępowaniu badawczym budujemy model, który pozwala uporządkować obiekty na podstawie wybranych przez nas atrybutów tych obiektów. W przypadku większości opracowań poświęconych podziałowi obszarów wiejskich na zbiory o wybranych cechach społeczno-ekonomicznych mamy do czynienia z typologiami.

Typologie i klasyfikacje terytorialne są jednym z kluczowych zagadnień badawczych w geografii społecznej, dzięki czemu wzrasta jej rola jako nauki stosowanej. Znalazły również zastosowanie w studiach wiejskich; potrzebę podziału obszarów wiejskich na mniejsze zbiory uzasadnia aktualna perspektywa finansowa 2014-2020, w której dystrybucja środków finansowych będzie zależała m.in. od typu obszaru wiejskiego.

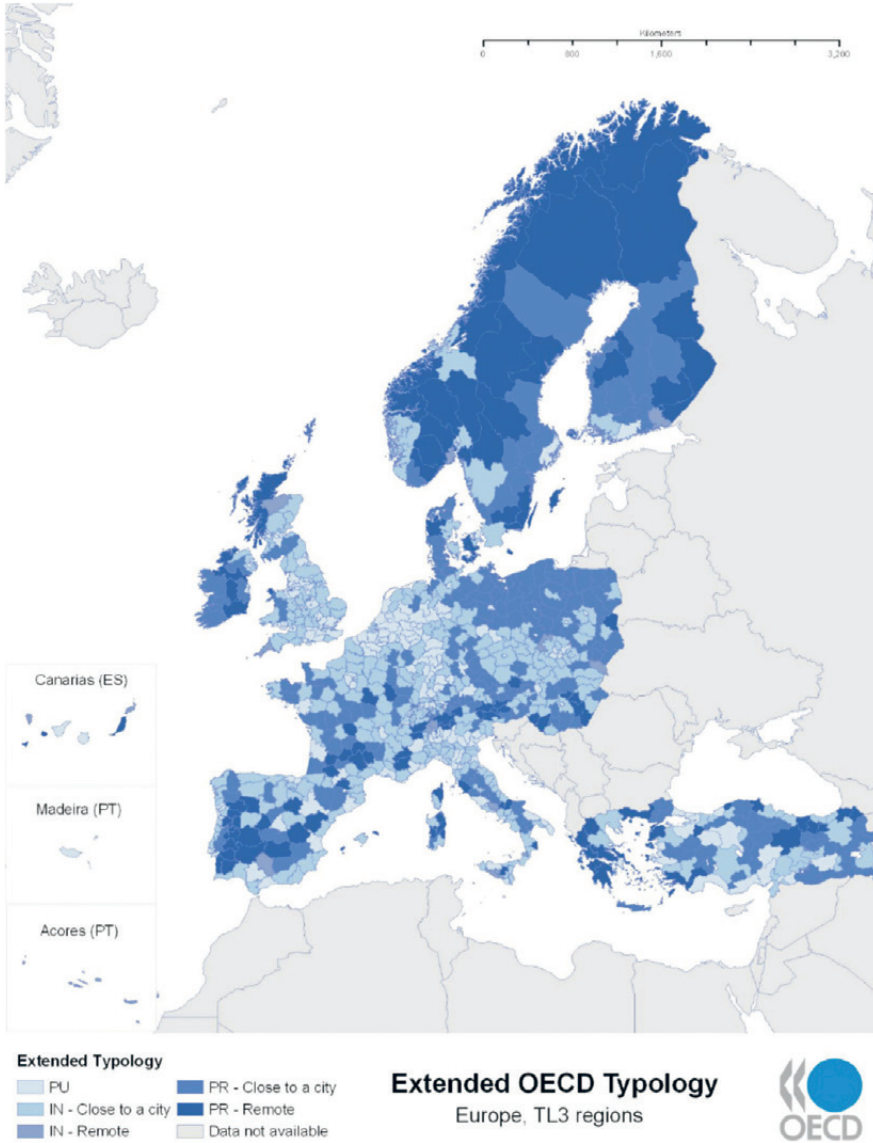
W polskiej i zagranicznej literaturze przedmiotu spotykamy się z różnymi koncepcjami typologii obszarów wiejskich, bazującymi na ogół na analizie zbioru wskaźników diagnostycznych. Mając na uwadze podstawowe kryterium podziału obszarów, można najogólniej wyróżnić trzy podejścia typologiczne: lokalizacyjne, strukturalne i kombinacyjne. Należy wyraźnie podkreślić, że każda typologia opiera się na różnorodnych kryteriach, ale wśród nich można wskazać najważniejsze. W podejściu lokalizacyjnym wykorzystuje się zasadę kontinuum miastowieś, pozwalającą wyróżnić, najogólniej mówiąc: miasta i ich strefy oddziaływania (np. strefa podmiejska, obszar metropolitalny), tradycyjne obszary wiejskie i obszary peryferyjne (Dijkstra i Poelman, 2008; Dijkstra i Ruiz, 2010; EDORA, 2011, Komornicki i Śleszyński, 2009). W obrębie tych kategorii wyróżniać można bardziej szczegółowe podzbiory obszarów wiejskich. Podejście strukturalne pozwala grupować obszary wiejskie ze względu na ich cechy społeczno-ekonomiczne. Najczęściej wyróżnia się wiodące funkcje gospodarcze występujące w analizowanej jednostce terytorialnej, a następnie przyporządkowuje się ją do odpowiedniego typu funkcjonalnego (EDORA, 2011, Bański i Stola, 2002;

Komornicki i Śleszyński, 2008). Podejście kombinacyjne ma charakter złożony i na ogół łączy metody stosowane w podejściu lokalizacyjnym i strukturalnym (Bański, 2012; Bański i inni, 2013; Rosner, 2008; Prieto-Lara i Ocaña-Riola, 2010). Przedmiotem tego opracowania jest przegląd metodologicznych podstaw typologii obszarów wiejskich w Polsce; podjęto próbę ich oceny pod kątem poprawności metodycznej i przydatności poznawczej oraz scharakteryzowano zastosowane procedury metodologiczne.

Podejście lokalizacyjne

W typologiach lokalizacyjnych obszary dzieli się ze względu na ich położenie w kontinuum miasto–wieś (od centrum do peryferii). Kryterium porządkującym jednostki terytorialne w typy jest najczęściej czas dojazdu mieszkańców określonego obszaru do głównego ośrodka miejskiego. Takim kryterium posłużono się w typologii regionów zaproponowanej przez Dyрекcję Generalną ds. Polityki Regionalnej Komisji Europejskiej, którą oparto na wcześniej opracowanej przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju typologii regionów (Dijkstra i Poelman, 2008). Składała się z dwóch głównych etapów badawczych. Pierwszy z nich – zgodny z metodologią OECD – polegał na analizie udziału mieszkańców wsi w każdym z badanych regionów, co umożliwiło ich wstępną klasyfikację na regiony: „miejskie” (*Predominantly Urban*), w których udział ludności na terenach wiejskich wynosił poniżej 15%, „przejściowe” (*Intermediate*) – udział mieszkańców wsi w zakresie 15%-50% i „wiejskie” (*Predominantly Rural*) – udział mieszkańców wsi ponad 50%. Dodatkowym kryterium modyfikującym ten podział była wielkość centralnego ośrodka miejskiego w każdym z regionów. Jeżeli w regionie wiejskim znajdował się ośrodek miejski powyżej 200 tys. ludności i mieszkało w nim ponad 25% populacji regionu, włączono taki region do grupy „przejściowych”. Podobnie postępowano w przypadku regionów „przejściowych”; jeżeli w regionie znajdował się ośrodek miejski powyżej 500 tys. ludności i mieszkało w nim ponad 25% populacji regionu, wówczas włączano taki region do grupy „miejskich”.

Drugi etap badawczy polegał na analizie czasu dojazdu połowy mieszkańców regionu do najbliższego ośrodka miejskiego liczącego ponad 50 tys. ludności. Jeżeli ten czas przekracza wartość 60 minut – region włączany jest do grupy „odległych” (*Remote*), w przeciwnym przypadku – do grupy „w pobliżu miasta” (*Close to a city*). W efekcie wyznacza się pięć typów regionów: (1) „miejski” (*Predominantly Urban*) zgodny z typologią OECD, (2) „pośredni w pobliżu miasta” (*Intermediate Close to a city*), (3) „pośredni” (*Intermediate Remote*), (4) „wiejski w pobliżu miasta” (*Predominantly Rural Close to a city*) i (5) „peryferyjny wiejski” (*Predominantly Rural Remote*) – rycina 1. Modyfikację tej typologii zastosowano w projekcie Espon EDORA (2011), w którym podzielono obszary wiejskie na: „przejściowe dostępne” (*Intermediate Accessible*), „przejściowe odległe”

Ryc. 1. Modyfikacja typologii regionów OECD zaproponowana przez Komisję Europejską
 PU – głównie miejskie, IN – pośrednie, PR – głównie wiejskie
 Modification of the OECD regional typology proposed by the European Commission
 PU – predominantly urban, IN – intermediate, PR – predominantly rural
 Źródło / Source: Dijkstra, Ruiz (2010).

(*Intermediate Remote*), „wiejskie dostępne” (*Predominantly Rural Accessible*) i „wiejskie odległe” (*Predominantly Rural Remote*).

Z typologii regionów zaproponowanej przez Komisję Europejską wynika, że w Polsce w regionach „miejskich” mieszka 23% ludności kraju, w „pośrednich w pobliżu miasta” – 29%, „pośrednich” – 2%, „wiejskich w pobliżu miasta” – 45%, zaś w „peryferyjnych wiejskich” – 1%. Szczególnie w regionach „pośrednich” i „peryferyjnych” podane wartości wydają się niedoszacowane, co może wynikać z agregacji danych do stosunkowo dużych jednostek administracyjnych i przez to utraty właściwej szczegółowości analizy. Uwagi może budzić przyjęta wielkość ośrodków miejskich (50 tys. mieszkańców), które prawdopodobnie nie wypełniają wszystkich istotnych funkcji społeczno-gospodarczych i administracyjnych. Zaproponowana wielkość miast jest w przypadku Polski zbyt mała, co potwierdzają badania T. Komornickiego i P. Śleszyńskiego (2009) omówione w dalszej części tego opracowania.

Czynnik lokalizacyjny odgrywa decydującą rolę w typologii obszarów wiejskich zaproponowanej przez T. Komornickiego i P. Śleszyńskiego (2009). Co prawda typologia uwzględnia powiązania funkcjonalne i relacje miasto–wieś, ale są one rozpatrywane przede wszystkim przez pryzmat dostępności komunikacyjnej. Autorzy podejmują próbę wydzielenia stref o różnej intensywności oddziaływania dużych miast – powyżej 150 tys. mieszkańców lub/i pełniących rolę ośrodka wojewódzkiego (identyfikują 22 takie ośrodki) – na otaczające je obszary wiejskie. Delimitację tych stref opierają na dwóch składowych: (1) rozkładzie funkcji miejskich (strefy suburbanizacji) i (2) multimodalnej dostępności czasowej, opartej na transporcie samochodowym i kolejowym.

Strefy rzeczywistego oddziaływania dużych ośrodków miejskich wyznaczono na bazie delimitacji FUA (Functional Urban Areas) opracowanej przez P. Korcellego i P. Śleszyńskiego (2008), którą zaktualizowano i poprawiono wykorzystując osiem zmiennych dotyczących cech miejskich (np. odsetek pracujących w zawodach pozarolniczych, udział podmiotów w sektorze usług wyższego rzędu, itp.). W efekcie analiz statystycznych zaproponowano trzy typy gmin według rzeczywistego rozwoju funkcji miejskich: rdzenie, strefy podmiejskie i strefy zewnętrzne. Do identyfikacji stref potencjalnego oddziaływania ośrodków miejskich wykorzystano natomiast drogową i kolejową dostępność czasową (Komornicki i inni, 2010; Rosik, 2012). Wybrane 22 ośrodki miejskie podzielono na trzy kategorie wielkościowe, którym przypisano strefy dostępności (dobrej, zadowalającej i słabej), odpowiadające potencjalnemu obszarowi oddziaływania wyrażającego się przede wszystkim w codziennych dojazdach do pracy. Odpowiednio dla kategorii wielkościowych miast wyznaczono następujące strefy dostępności:

- 1) ośrodki o liczbie ludności w rdzeniu powyżej 500 tys. mieszkańców:
  - strefa bardzo dobrej dostępności, czas dojazdu do 40 minut;
  - strefa dostępności zadowalającej, czas dojazdu do 60 minut;
  - strefa słabej dostępności, czas dojazdu powyżej 60 min;

2) ośrodki pośrednie:

- strefa bardzo dobrej dostępności, czas dojazdu do 30 minut;
- strefa dostępności zadowalającej, czas dojazdu do 50 minut;
- strefa słabej dostępności, czas dojazdu powyżej 50 min;

3) pozostałe ośrodki:

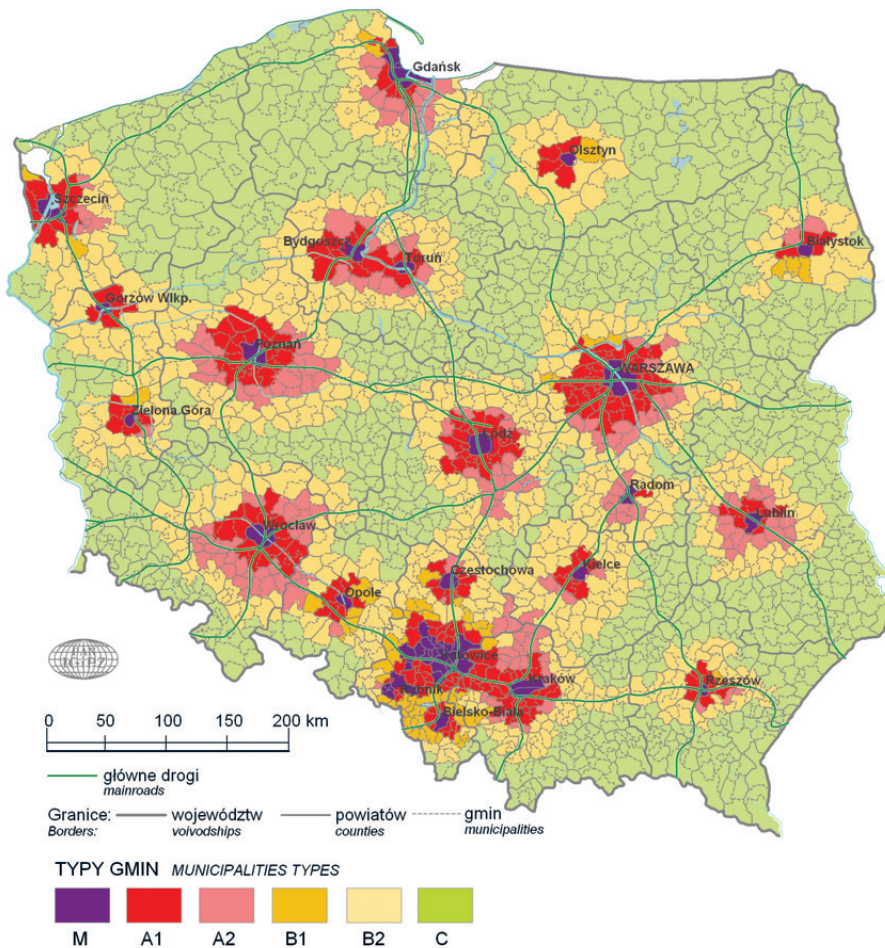
- strefa bardzo dobrej dostępności, czas dojazdu do 20 minut;
- strefa dostępności zadowalającej, czas dojazdu do 40 minut;
- strefa słabej dostępności, czas dojazdu powyżej 40 min.

W wyniku badań wyróżniono 6 typów gmin (ryc. 2). Pierwszy z nich obejmuje rdzenie ośrodków miejskich i tworzy go w sumie 48 gmin. Drugi typ („dobra dostępna strefa najsilniejszego rzeczywistego oddziaływania”) tworzy strefa, w której ma miejsce koncentracja cech miejskich przy jednoczesnej dobrej dostępności transportowej do obszaru rdzeniowego. W trzecim typie („strefa najsilniejszego potencjalnego oddziaływania”) nie stwierdzono znacznej koncentracji cech miejskich, ale dobra dostępność transportowa tworzy możliwość rozwoju powiązań funkcjonalnych z obszarem rdzeniowym. Kolejny typ („słabo dostępna strefa silnego rzeczywistego oddziaływania”) charakteryzuje koncentracja cech miejskich, przy jednoczesnej słabszej dostępności transportowej. Pozostałe dwa typy tworzą gminy o słabym oddziaływaniu ośrodków miejskich i różniące się parametrami dostępności („strefa słabego potencjalnego oddziaływania” i „strefa peryferyjna”).

Omówiona typologia uwzględnia obszary wiejskie, ale w sposób nadmiernie ogólny. Wynika to z przyjętych przez autorów założeń, w tym z wiodącej roli wybranych 22 ośrodków miejskich. Trudno mówić, aby typologia różnicowała grupy gmin ze względu na ich powiązania funkcjonalne z największymi miastami w Polsce, bo jest to raczej próba identyfikacji stref rzeczywistego lub potencjalnego oddziaływania miast. Czynniki lokalizacyjny odgrywa tu bardzo dużą rolę, wyraźnie określając konkretne miasto oddziałujące na otoczenie. Powoduje to jednak trudność w ocenie oddziaływania innych ośrodków. Na przykład gmina wiejska położona w strefie B2 pod Lublinem może być potencjalnie pod silnym oddziaływaniem Warszawy lub Radomia, ale czy jest ono faktycznie i jaka jest jego rola, tego nie możemy określić.

W tej typologii brakuje zróżnicowania gmin zaliczonych do typu C; zajmują one ponad połowę powierzchni kraju i mieszka tam ponad 30% ludności Polski. Autorzy koncentrują swoją uwagę głównie na jednostkach terytorialnych w sąsiedztwie dużych aglomeracji, wyróżniając wśród nich aż 5 typów, natomiast gminy położone z dala od dużych aglomeracji (w tym głównie reprezentujące tereny wiejskie) traktują jako jednorodne (niezróżnicowane). Uwagi krytyczne w niczym nie umniejszają poznawczej roli tej typologii, która wyraźnie odpowiada współczesnym trendom polityki regionalnej koncentrującej się na obszarach metropolitalnych.

Ryc. 2. Typologia gmin według zasięgów oddziaływania

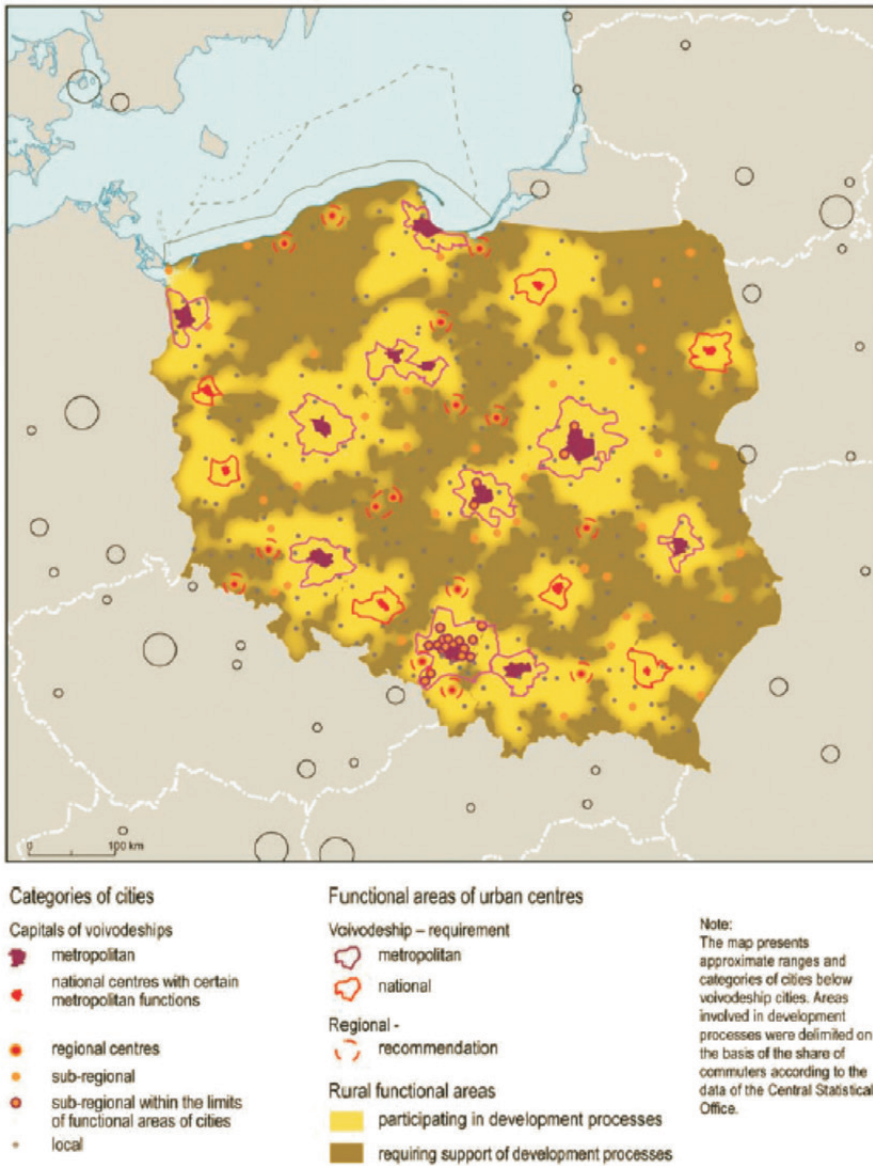
M – rdzenie ośrodków miejskich; A1 – strefa najsilniejszego rzeczywistego oddziaływania; (rzeczywista strefa podmiejska); A2 – strefa najsilniejszego potencjalnego oddziaływania (potencjalna strefa podmiejska); B1 – słabo dostępna strefa silnego oddziaływania; B2 – strefa słabego potencjalnego oddziaływania (potencjalna strefa zewnętrzna); C – strefa peryferyjna

Typology of communes by impact ranges

M – cores of urban centres; A1 – zone of the strongest actual impact (actual suburban zone); A2 – zone of the strongest potential impact (potential suburban zone); B1 – poorly accessible zone of the strong impact; B2 – zone of the weak potential impact (potential external zone); C – peripheral zone

Źródło / Source: Komornicki, Śleszyński (2009).

Dostępność jest też podstawowym wskaźnikiem typologii wiejskich obszarów funkcjonalnych w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (2011) – rycina 3. Obszar funkcjonalny jest zwartym układem przestrzennym

Ryc. 3. Miejskie i wiejskie obszary funkcjonalne według *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (2011)

Urban and rural functional areas in line with the *National Spatial Development Concept 2030* (2011)

składającym się z funkcjonalnie powiązanych terenów, o wspólnych uwarunkowaniach i przewidywanych jednolitych celach rozwoju. Cechują go szczególnie zjawiska z zakresu gospodarki przestrzennej lub występowanie konfliktów prze-

strzennych. Podobnie jak u T. Komornickiego i P. Śleszyńskiego (2009), elementem nadrzędnym typologii jest miejski obszar funkcjonalny, którego dostępność wyznacza wiejskie obszary funkcjonalne uczestniczące w procesach rozwojowych (dobrze dostępne) lub wymagające wsparcia procesów rozwojowych (słabo dostępne). W typologii zakłada się więc *a priori*, że obszary położone z dala od dużych aglomeracji nie mogą generować procesów rozwojowych. Zaprzeczeniem takiego założenia może być rozwój niektórych gmin nadmorskich wykorzystujących swoje atuty turystyczne, rekreacyjne i rehabilitacyjno-medyczne lub tzw. podlaskiego zagłębia mleczarskiego. Z drugiej strony można wskazać obszary położone w sąsiedztwie dużych miast, które nie wykorzystują należycie renty położenia.

W przypadku podziału obszarów wiejskich opartego na analizie dostępności komunikacyjnej rodzi się podstawowa wątpliwość, którą można wyrazić pytaniem: czy w obliczu bardzo dynamicznego rozwoju komunikacji elektronicznej oraz rozwoju usług w ośrodkach lokalnych, tradycyjnie rozumiana dostępność komunikacyjna (samochodowa i kolejowa) ma decydującą rolę rozwojową? Biorąc pod uwagę aktualną sytuację społeczno-ekonomiczną należy na tak postawione pytanie odpowiedzieć raczej twierdząco. Dostępność kształtuje bowiem wahadłowe ruchy migracyjne, których natężenie i zasięg wynika z potencjału rynków pracy i oferowanych usług. Można jednak oczekiwać, że w niedalekiej perspektywie upowszechnienie telepracy i usług elektronicznych ograniczy codzienną mobilność ludności.

Podejście strukturalne

Typologie strukturalne wyróżniają na ogół wiodące funkcje gospodarcze obszarów wiejskich – dzięki temu każda jednostka przestrzenna poddana jest indywidualnej analizie społeczno-gospodarczej. Podstawy typologii funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce zostały opracowane przez W. Stołę (1987), a następnie modyfikowane przez J. Bańskiego i W. Stołę (2002).

Podejście funkcjonalne wskazuje w sposób syntetyczny jakie sektory działalności gospodarczej przeważają w strukturze społeczno-ekonomicznej na danym obszarze. Na ogół wskazuje się je na podstawie zbioru cech diagnostycznych odnoszących się do różnych elementów struktury przestrzennej w jednostce odniesienia (gmina, powiat). Wśród funkcji gospodarczych można więc wyróżnić: produkcję przemysłową, usługi, handel, komunikację i transport, turystykę, leśnictwo, mieszkalnictwo i rolnictwo. Teoretycznie uwzględniając kombinacje wymienionych cech można wskazać, co najmniej kilkadziesiąt typów obszarów funkcjonalnych. W praktyce jednak, po uogólnieniu, mamy do czynienia zazwyczaj tylko z kilkoma typami funkcjonalnymi.

W typologii funkcjonalnej gmin opracowanej w 2009 r. na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, wykorzystano 10 mierników statystycznych, którym przypisano jednakową wagę (Bański, 2009a):

- gęstość zaludnienia, 2007;
- liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w systemie REGON na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym, 2007;
- saldo migracji w okresie 2004-2007;
- udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej, 2005;
- udział gospodarstw rolnych produkujących głównie na rynek, 2002;
- udział gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność rolniczą, 2002;
- liczba udzielonych noclegów na 1000 mieszkańców, 2007;
- liczba obiektów turystycznych zbiorowego zakwaterowania na 100 km², 2007;
- udział lasów w powierzchni ogólnej gminy, 2005;
- pozyskanie grubizny drewna w m³ z 1 km².

Aby zapewnić porównywalność, wartości mierników były standaryzowane według formuły:

$$r = \frac{G_i - G_{\min}}{G_{\max} - G_{\min}} \times 100$$

gdzie:

G_i – gmina i ;

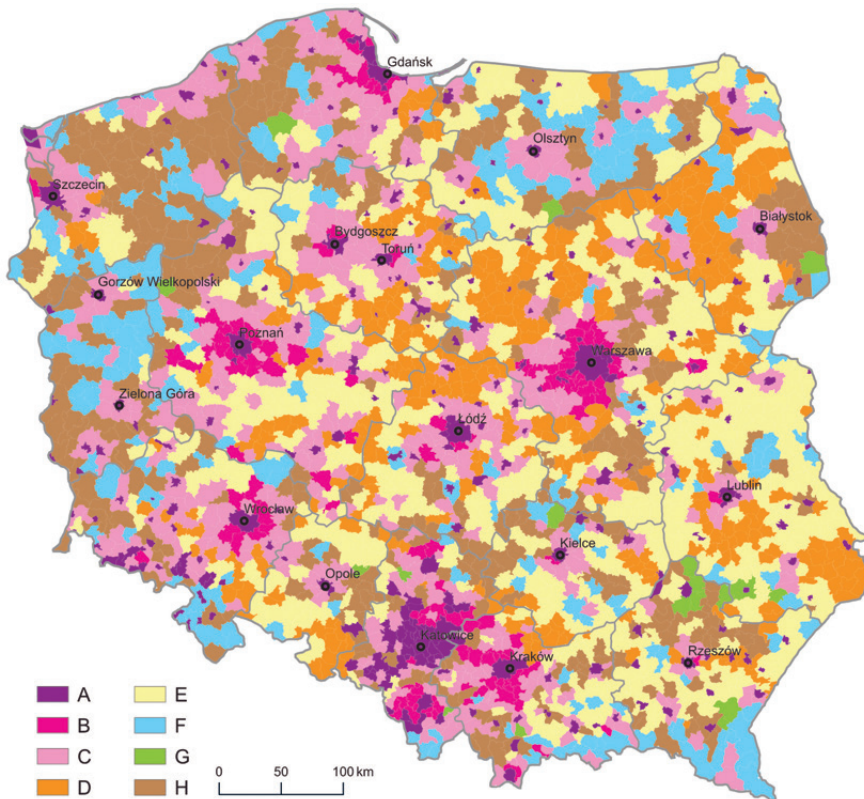
$G_{\max}$ – gmina z maksymalną wartością cechy;

$G_{\min}$ – gmina z minimalną wartością cechy.

Opierając się na analizie materiału statystycznego wyróżniono osiem podstawowych typów funkcjonalnych gmin (ryc. 4). Każda gmina była kwalifikowana do odpowiedniego typu funkcjonalnego najczęściej za pomocą trzech cech diagnostycznych. Analiza histogramów (empiryczny rozkład mierników) była w większości przypadków podstawą do wskazania „wartości progowych” określających włączenie gminy do jednego z typów. Zasada wyłączności (przypisanie gminie tylko jednego typu) realizowana była według schematu: typ A – badanie wszystkich gmin, typ B, C...H – badanie gmin z wyłączeniem typów wyznaczonych wcześniej.

Gminy miejskie (A) cechują się intensywnymi strukturami punktowymi i liniowymi (produkcja, usługi, komunikacja, mieszkalnictwo, handel) oraz brakiem znaczenia struktur powierzchniowych (użytki rolne, tereny chronione, lasy). Kryterium delimitacji było położenie w granicach administracyjnych miast różnego szczebla. Obszary urbanizowane (B) cechuje znaczna koncentracja struktur intensywnych. Założono, że obszary takie spełniają następujące kryteria: położenie poza granicami administracyjnymi gmin miejskich, gęstość zaludnienia ponad 100 osób na 1 km², liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w systemie REGON na 1000 mieszkańców w wieku produkcyj-

nym większa od 140, dodatnie saldo migracji. Wielofunkcyjne obszary przejściowe (C) charakteryzuje występowanie struktur punktowych i powierzchniowych o różnym stopniu natężenia. Stanowią one formę przejściową pomiędzy obszarami urbanizowanymi a tradycyjnymi obszarami wiejskimi. Przyjęto założenie, że obszary te spełniają następujące kryteria: położenie poza granicami obszarów A i B, ponad 100 zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w systemie REGON na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym, dodatnie saldo migracji.

Ryc. 4. Struktura funkcjonalna gmin, 2010

A – gmina miejska, B – obszar urbanizowany,

C – wielofunkcyjny obszar przejściowy, D – obszar wybitnie rolniczy,

E – obszar z przewagą funkcji rolniczej, F – obszar o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych,

G – obszar o funkcjach leśnych, H – obszar o funkcjach mieszanych

Źródło: opracowanie własne.

Functional structure of communes, 2010

A – urban, B – urbanised, C – multifunctional transitional, D – overwhelmingly agricultural,

E – prevalently agricultural, F – tourism and recreational function, G – forestry function,

H – mixed functions

Source: author's own research.

Na obszarach wybitnie rolniczych (D) inne funkcje mają niewielkie znaczenie; cechą charakterystyczną jest wyraźna koncentracja użytków rolnych, korzystne warunki przyrodnicze dla produkcji rolnej oraz wysoki udział gospodarstw towarowych. W ich delimitacji przyjęto następujące kryteria: położenie poza obszarami A, B i C, udział użytków rolnych ponad 80% powierzchni ogólnej, udział gospodarstw produkujących głównie na rynek ponad 70%. Natomiast na obszarach z przewagą funkcji rolniczej (E) wzrasta rola innych funkcji gospodarczych, a rolnictwo charakteryzuje duże zróżnicowanie (od wysoko towarowego po ekstensywne). Założono, że obszary takie spełniają następujące kryteria: położenie poza obszarami A, B, C, D i F, udział użytków rolnych >70% powierzchni ogólnej, udział gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność rolniczą >70% ogólnej liczby gospodarstw rolnych.

Obszary o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych (F) charakteryzuje znaczący udział usług turystycznych w gospodarce gminy i zróżnicowane znaczenie rolnictwa i leśnictwa. Przyjęto, że kryteria wyróżniające takie obszary to: położenie poza obszarami A, B, C, D, powyżej 1000 udzielonych noclegów na 1000 mieszkańców, ponad 10 obiektów turystycznych zbiorowego zakwaterowania na 100 km². Obszary o funkcjach leśnych (G) cechuje zaś duże znaczenie leśnictwa i związanego z nim przetwórstwa drewna oraz znaczący udział turystyki i rolnictwa. Wśród kryteriów delimitacji znalazły się: położenie poza obszarami od A do F, udział lasów przekraczający 50% powierzchni ogólnej gminy, pozyskanie grubizny drewna >10 m³/km². Ostatni typ – to obszary o funkcjach mieszanych, bez wyraźnej specjalizacji funkcjonalnej, które charakteryzują mieszane funkcje gospodarcze z dużą rolą rolnictwa, usług, turystyki i rekreacji. Założono, że tworzą je obszary niespełniające wcześniej wymienianych kryteriów.

Uzyskany obraz typów funkcjonalnych przedstawia dużą mozaikowość gmin, ale przy tym możliwa jest ocena ogólnych zależności w rozmieszczeniu poszczególnych grup funkcjonalnych; np. większa wielofunkcyjność jest na zachodzie kraju, zaś w regionach wschodnich zdecydowanie przeważają funkcje rolnicze.

Podstawową wadą tej metody typologii obszarów jest arbitralność wyboru cech diagnostycznych i przedziałów klasowych w poszczególnych miernikach statystycznych. Na ogół każdy autor typologii może zaproponować inny zestaw wskaźników i jest to temat licznych dyskusji konferencyjnych. Tę niedogodność można ograniczyć poprzez wybór dużej liczby mierników, które powinny się cechować wzajemnym brakiem istotnych korelacji. Tu jednak napotykamy na kolejną trudność wynikającą z braku jednorodnego czasowo i przestrzennie materiału statystycznego.

Podejście kombinacyjne

Typologie kombinacyjne są formą złożoną, która łączy w sobie elementy podejścia lokalizacyjnego i strukturalnego. Jednym z przykładów takiej typologii jest identyfikacja wiejskich obszarów funkcjonalnych (Bański, 2012), wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego i nawiązująca do typów funkcjonalnych w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*. Rezultatem badania jest wskazanie rozmieszczenia dwóch kategorii obszarów wiejskich: (1) uczestniczących w procesach rozwojowych i (2) wymagających wsparcia procesów rozwojowych.

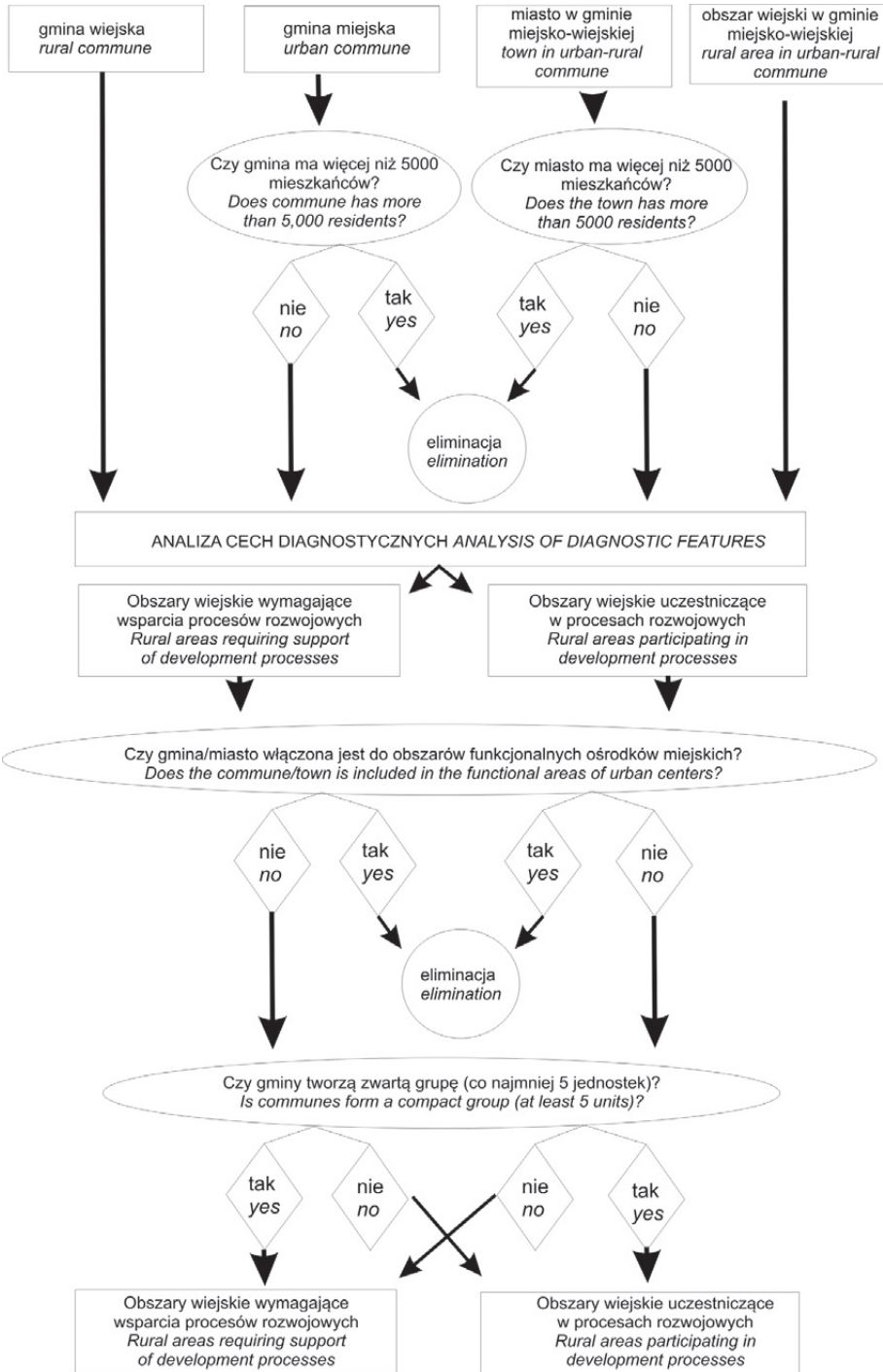
Postępowanie badawcze obejmowało cztery główne etapy (ryc. 5). Pierwszy polegał na preselekcji jednostek terytorialnych, które miały być włączone do obszarów wiejskich. W praktyce badań makroskalowych odnoszących się na ogół do różnej skali jednostek administracyjnych, wykorzystuje się definicje obszaru wiejskiego stosowane przez organizacje statystyczne. W przyjętej przez Główny Urząd Statystyczny definicji, obszarami wiejskimi są wszystkie tereny położone poza granicami administracyjnymi miast. Definicja taka jest raczej ułomna, bowiem część obszarów „pozamiejskich” – w tym głównie tych sąsiadujących z dużymi aglomeracjami – wykazuje funkcjonalnie, krajobrazowo i strukturalnie więcej cech miejskich niż wiejskich (Bański, 2009b). Z kolei niektóre małe miasta mają na tyle silne związki funkcjonalne z sąsiadującymi terenami wiejskimi i liczne cechy wiejskie (rozproszenie zabudowy, mała gęstość zaludnienia, duży udział ludności zatrudnionej w rolnictwie lub jego obsłudze, duża powierzchnia użytków rolnych lub leśnych), że przypominają bardziej wieś niż miasto.

W wyniku preselekcji jednostek terytorialnych, do obszarów wiejskich włączono gminy wiejskie, obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich z miastem powyżej 5000 mieszkańców, miasta poniżej 5000 mieszkańców i gminy miejsko-wiejskie z miastami poniżej 5000 mieszkańców. Według Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (2010) obszary wiejskie obejmują gminy wiejskie, gminy miejsko-wiejskie, z wyłączeniem miast liczących powyżej 20 tys. mieszkańców oraz gminy miejskie, z wyłączeniem miejscowości liczących powyżej 5 tys. mieszkańców. Jednakże badania GUS (*Typologia obszarów...*, 2011) dotyczące podejmowanych przez samorządy lokalne działań w ramach PROW skłaniają do wniosku, że z obszarów wiejskich należy wyłączyć wszystkie miasta o liczbie ludności ponad 5000 mieszkańców.

Drugi krok badawczy obejmował wybór cech diagnostycznych i ich analizę statystyczną. Cechy wyrażono w postaci sześciu wskaźników oceniających sytuację społeczno-gospodarczą w jednostkach przestrzennych:

- 1) wskaźnik obciążenia demograficznego, 2000-2010;
- 2) udział terenów zabudowanych i komunikacyjnych w powierzchni ogółem, 2000-2006 (Corine);

- 3) wskaźnik poziomu towarowości rolnictwa, 2002;
- 4) liczba pozarolniczych podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, 2000-2010;
- 5) wskaźnik dochodów własnych gmin na mieszkańca, 2000-2010;
- 6) wskaźnik krajowej potencjałowej dostępności drogowej, 2011.

Wskaźniki 1, 2, 4, 5 mają charakter dynamiczny; badano ich zmienność, co dwa lata, w okresie 2000-2010 (w przypadku wskaźnika 2 tylko zmianę w okresie 2000-2006). Przyjęto założenie, że zmiana wartości wymienionych mierników w kolejnych interwałach dwuletnich, korzystniejsza od przeciętnej krajowej, jest znakiem pozytywnych zjawisk rozwojowych¹.

Procedura analizy zmienności wskaźników 1, 4, 5 przebiegała następująco. Dla całej zbiorowości wybranych obszarów wiejskich utworzono jednolitą bazę danych, zawierającą wymienione mierniki i obejmującą kolejne lata 2000, 2002, ... 2010. Następnie porównano w każdej gminie (i małym mieście) zmiany wartości tych mierników w 5 przedziałach czasowych (2000-2002... 2008-2010). Powstałe różnice – wskaźnik $A_{ij}(t_k)$ – wyrażone w wartościach względnych, obliczono według wzoru:

$$A_{ij}(t_k) = \frac{100R_{ij}(t_k)}{a_{ij}(t_k)}$$

gdzie:

$$R_{ij}(t_k) = a_{ij}(t_{k+1}) - a_{ij}(t_k)$$

$a_{ij}(t_k)$ – wartość miernika i (1, 2, 3) w jednostce j dla okresu t (1, 2...5),

$k \in \{0, 1...5\}$ – indeksy czasu,

t_k – kolejne lata (2000, 2002... 2010)

W ten sam sposób, w postaci wskaźnika $A_i(t_k)$, obliczono zmiany wartości mierników we wszystkich badanych gminach. Następnie wykonano normalizację obliczonych wartości mierników. Wartości wszystkich wskaźników $A_{ij}(t_k)$ znormalizowano według założenia – jeżeli wartość wskaźnika $A_{ij}(t_k)$ jest wyższa od uśrednionej wartości wskaźnika $A_i(t_k)$ dla całej zbiorowości, uzyskuje on wartość 1, w przeciwnym wypadku wskaźnik uzyskuje wartość 0. Innymi słowy, zmiana korzystniejsza od przeciętnej w kraju uzyskiwała 1, natomiast zmiana niekorzystna lub odpowiadająca przeciętnej krajowej – 0. Można to wyrazić w postaci funkcji logicznej:

Ryc. 5. Schemat identyfikacji wiejskich obszarów funkcjonalnych

Scheme for the identification of functional rural areas

Źródło / Source: Bański (2012).

¹ Jako „korzystniejszą zmianę” rozumiano większy wzrost lub mniejszy spadek niż średni w badanej zbiorowości.

jeżeli $A_{ij}(t_k) > A_i(t)$ to $Z_{ij}(t_k) = 1$,
 jeżeli $A_{ij}(t_k) \leq A_i(t_k)$ to $Z_{ij}(t_k) = 0$,

gdzie:

$Z_{ij}(t_k)$ – znormalizowana wartość wskaźnika $A_{ij}(t_k)$.

Kolejnym krokiem było obliczenie sumy wartości cząstkowych S_{ij} w poszczególnych jednostkach, polegające na sumowaniu przyznanych wartości dla każdego z 3 wskaźników w 5 przedziałach czasowych. Wyraża to następujący wzór:

$$S_{ij} = \sum_{k=1}^5 Z_{ij}(t_k)$$

Suma S_{ij} może przybierać wartość od 0 (w 5 przedziałach czasowych żaden ze wskaźników nie osiągnął wyższych wartości od średniej krajowej) do 5 (wszystkie wskaźniki we wszystkich okresach mają wyższą wartość niż średnia krajowa). Wszystkie jednostki podzielono na dwie grupy: A - tendencja z przewagą zmian pozytywnych - S_{ij} w zakresie 3-5 i B - tendencja z przewagą zmian negatywnych S_{ij} w zakresie 0-2. W każdym z trzech analizowanych wskaźników grupie A przyznano rangę 1, a grupie B – 0.

W przypadku wskaźnika 2 zastosowano podobną procedurę, ale porównano tylko zmianę w okresie 2000-2006. Ograniczenia wynikały z dostępności danych; wykorzystano bazę Corine. Jednostki o większym niż przeciętna w kraju wzroście terenów zabudowanych i komunikacyjnych uzyskały rangę 1, zaś jednostki o przeciętnej lub poniżej przeciętnej – rangę 0.

W odniesieniu do wskaźników 3 i 6 analizy mają charakter statyczny i dotyczą tylko roku – odpowiednio 2002 (dostępne dane pochodzą ze Spisu Rolnego 2002) i 2011. Podobnie jak we wcześniej omówionych miernikach, każdy z badanych obszarów mógł otrzymać rangę 1 – wartość powyżej przeciętnej lub 0 – wartość przeciętna i mniejsza.

Ostatecznie każdy z sześciu wskaźników został określony rangą 1 (ponadprzeciętne wartości zjawiska) lub rangą 0 (przeciętne lub poniżej przeciętnej wartości zjawiska). Ich suma O_{ij} w każdej jednostce zawierała się w przedziale od 0 do 6.

$$O_{ij} = \sum_{j=1}^6 Y_{ij}$$

gdzie:

Y_{ij} – znormalizowana wartość wskaźnika i w jednostce j.

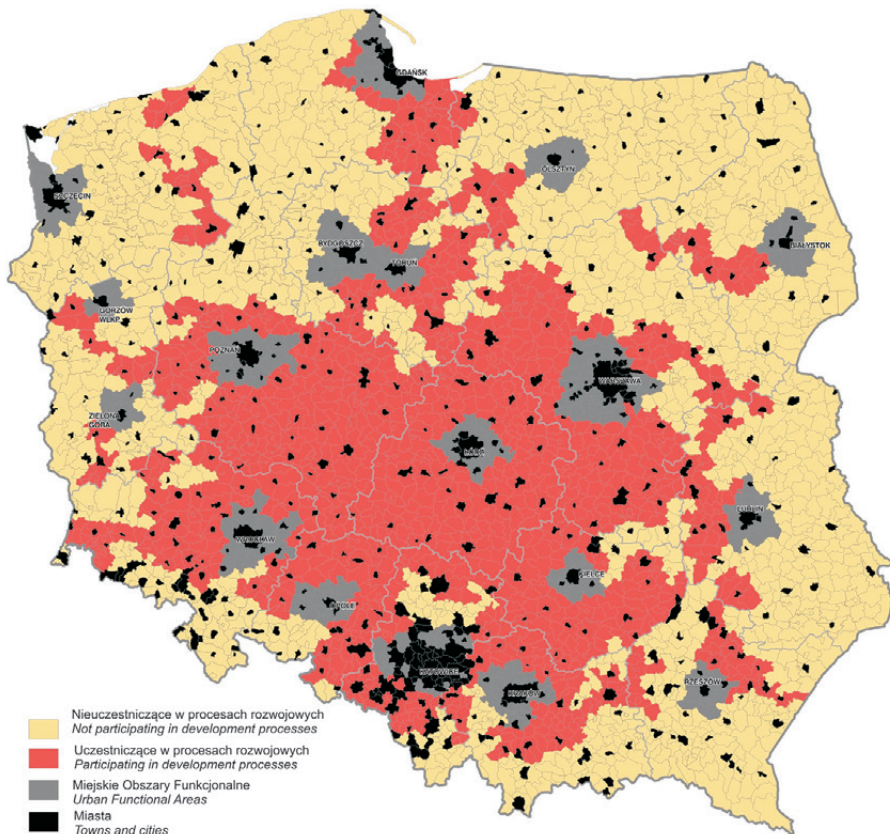
Po wykonaniu szeregu prób przyjęto, że do obszarów wiejskich uczestniczących w procesach rozwojowych należą jednostki z sumą $O_{ij} > 3$, a do obszarów wiejskich wymagających wsparcia procesów rozwojowych jednostki z sumą $O_{ij} < 3$. Oznacza to, że obszary wiejskie uczestniczące w procesach rozwojowych otrzymały sumę O_{ij} równą 3, 4, 5 lub 6, czyli co najmniej 3 wskaźniki otrzymały rangę 1.

W trzecim etapie wyeliminowano z analiz gminy należące do obszarów funkcjonalnych ośrodków miejskich. Procedura ich wyłaniania jest odrębnym postę-

powaniem badawczym (zob. Korcelli i Śleszyński, 2008; Komornicki i Śleszyński, 2009). Ostatni etap polegał na generalizacji zasięgu gmin należących do badanych obszarów funkcjonalnych. Przyjęto założenie, że obszar funkcjonalny może tworzyć grupa co najmniej 5 gmin.

Na podstawie analizy sześciu wskaźników opracowano mapę syntetyczną przedstawiającą obszary wiejskie uczestniczące i nieuczestniczące w procesach rozwojowych. W wyniku nałożenia miejskich obszarów funkcjonalnych oraz generalizacji polegającej na włączeniu do obszarów funkcjonalnych grupy co najmniej 5 gmin spełniających kryteria, uzyskano ostateczny obraz rozmieszczenia wiejskich obszarów funkcjonalnych (ryc. 6).

Podział obszarów wiejskich na uczestniczące i nieuczestniczące w procesach rozwojowych daje bardzo ogólny pogląd na przestrzenne zróżnicowanie sytuacji społeczno-gospodarczej wsi. Uzyskany obraz rozmieszczenia dwóch kategorii

Ryc. 6. Wiejskie obszary funkcjonalne
Rural functional areas

Źródło / Source: Bański (2012).

obszarów jest zgodny z rezultatami badań innych autorów, którzy już wcześniej wskazywali na wyższy poziom rozwoju lub większe tempo rozwoju regionów centralnych (Dziewoński i Malisz, 1978; *Koncepcja...*, 2001, Kociszewski, 2005; Węclawowicz i inni, 2006). Taka typologia ma znaczenie poznawcze, lecz nie daje podstaw do kształtowania polityki rozwoju, która zgodnie z aktualnymi założeniami powinna uwzględniać różnorodność regionów. Dlatego w 2013 r. wykonano nowe opracowanie, które miało dostarczyć szczegółowy obraz uwarunkowań społeczno-gospodarczych i przyrodniczych w celu różnicowania przyszłej polityki rozwoju obszarów wiejskich. Należy podkreślić, że wykonana praca ma charakter „pilotażowy”, a zaproponowana procedura badawcza będzie podlegała modyfikacji.

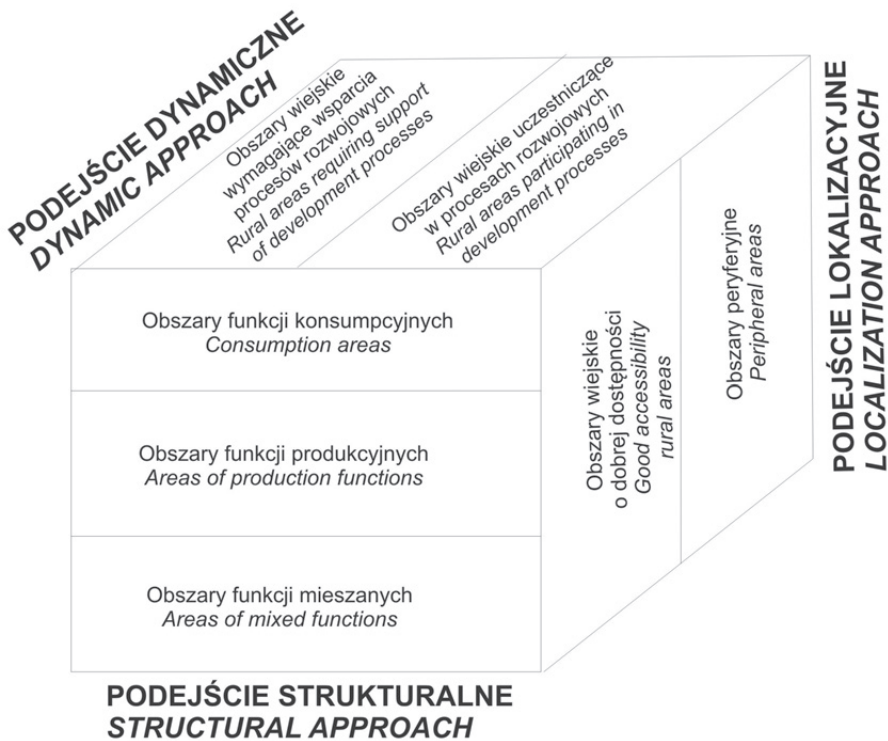
W przygotowaniu koncepcji badania wykorzystano rezultaty badań projektu Espon EDORA (2011), w którym podobne trzy podejścia zastosowano do analizy zróżnicowań obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej w ujęciu subregionalnym. Pierwsze podejście opierało się na omówionej wcześniej typologii OECD zmodyfikowanej przez Komisję Europejską, drugie – na typach strukturalnych (*Agrarian, Consumption Countryside, Diversified – Strong Secondary Sector, Diversified – Strong Market Services*), a trzecie na typologii nasycenia kapitałowego (*Accumulating, Above Average, Below Average, Depleting*).

Opracowana typologia obszarów funkcjonalnych wykorzystuje trzy podejścia (dynamiczne, lokalizacyjne i strukturalne). W podejściu dynamicznym identyfikowane są obszary wiejskie uczestniczące w rozwoju i obszary wiejskie wymagające wsparcia procesów rozwojowych, w podejściu lokalizacyjnym – miasta, miejskie obszary funkcjonalne, obszary wiejskie dostępne i obszary wiejskie peryferyjne, zaś w podejściu strukturalnym – obszary wiejskie o funkcjach konsumpcyjnych, funkcjach produkcyjnych i funkcjach mieszanych (ryc. 7). Podejście dynamiczne opierało się na zmienności wartości wybranych wskaźników częściowych zaobserwowanej w okresie ostatnich 10 lat. W podejściu lokalizacyjnym obszary wiejskie były klasyfikowane na podstawie ich dostępności komunikacyjnej do najbliższych ośrodków różnego szczebla, natomiast w podejściu strukturalnym podstawę stanowiły klasyfikacje gmin przeprowadzone według ich dwóch wzajemnie niezależnych cech, tzn. produkcyjności i konsumpcyjności.

Badanie składało się z kilku etapów (ryc. 8). Na początku wybrano tylko te gminy, które reprezentują obszary wiejskie. Ich selekcja była taka sama jak omówiona poprzednio.

Pierwszy etap (podejście dynamiczne) obejmował analizę zmienności w dwuletnich interwałach w okresie 2002-2012 wskaźników częściowych opisujących różnorodne aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego gmin. Wybór wskaźników wynikał z kilku podstawowych założeń. Po pierwsze, powinny one reprezentować szerokie spektrum zagadnień społeczno-ekonomicznych, po drugie, powinny się odnosić do takich samych jednostek przestrzennych, po trzecie, ich dostępność

Ryc. 7. Schemat syntezy wiejskich obszarów funkcjonalnych

Źródło: Bański i inni (2013).

Synthesis scheme for rural functional areas

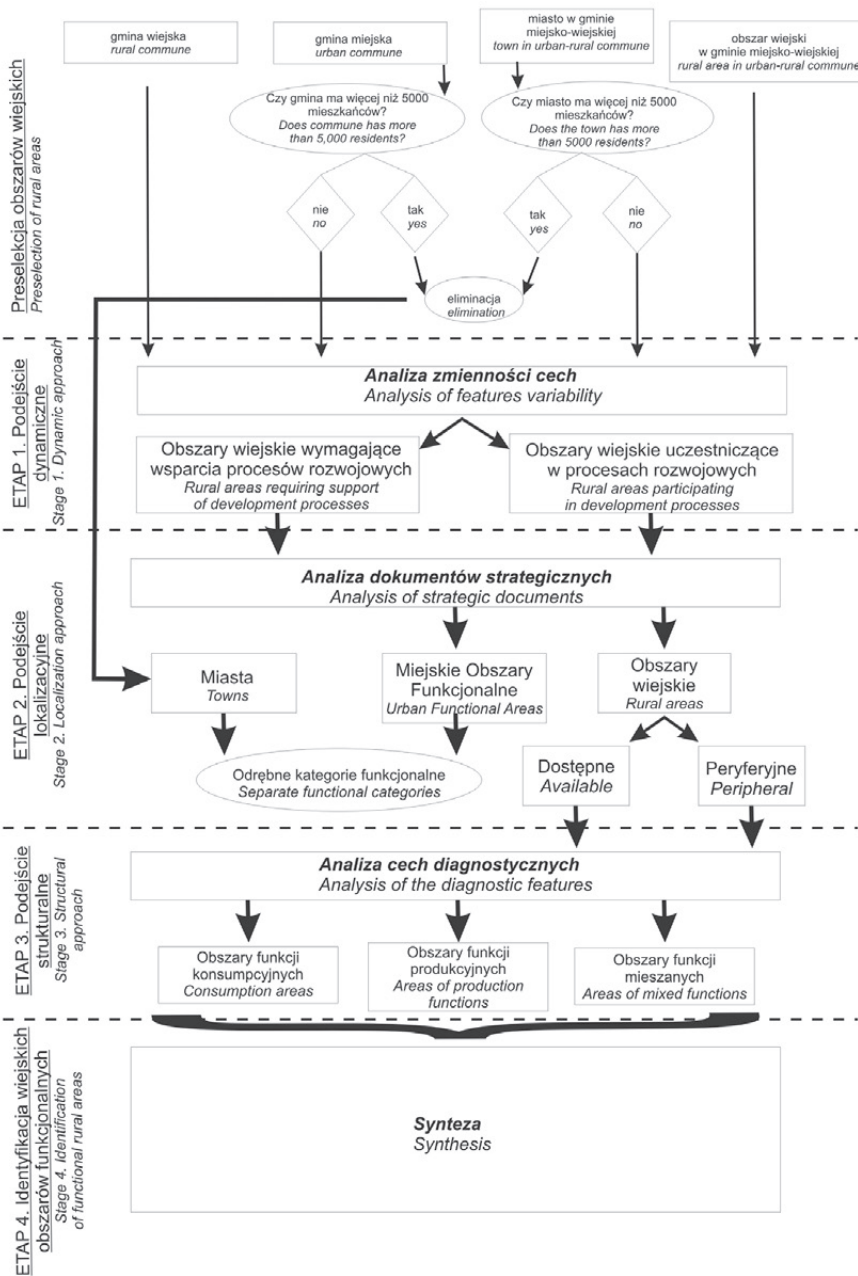
Source: Bański *et al.* (2013).

powinna umożliwić analizy w analogicznych lub podobnych interwałach czasowych. Brano zatem pod uwagę:

- 1) wskaźnik obciążenia demograficznego,
- 2) odsetek gospodarstw rolnych czerpiących ponad 50% dochodów z działalności rolniczej,
- 3) liczbę podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców,
- 4) odsetek mieszkańców korzystających z sieci kanalizacyjnej,
- 5) liczbę mieszkań oddanych do użytku na 1000 mieszkańców².

Ze względu na wstępny charakter opracowania wskaźniki nie tworzą zbioru zamkniętego i optymalnego. W ich doborze trzeba uwzględnić poziom dynamiki w stosunku do początkowego roku badania; gmina o wysokim wskaźni-

² Jeśli chodzi o wskaźnik 2, analizowano tylko okres 2002-2010, zaś w przypadku wskaźnika 4 – okres 2002-2011, ograniczenia wynikały z dostępności materiałów statystycznych.

Ryc. 8. Schemat postępowania badawczego

Źródło: Bański i inni (2013).

Scheme for research procedures

Source: Bański *et al.* (2013).

Tabela 1. Wyniki selekcji obszarów wiejskich
The results of the selection of rural areas

Typ obszaru <i>Area type</i>		Liczba jednostek <i>Number of units</i>	Odsetek jednostek <i>Percentage of units</i>	Udział powierzchni (%) <i>Percentage of surface</i>	Odsetek ludności <i>Percentage of population</i>
Miejskie Obszary Funkcjonalne (MOF)		299	10,94	10,42	36,74
Miasta poza Miejskimi Obszarami Funkcjonalnymi		460	16,83	3,67	27,93
Obszary wiejskie	gminy miejskie	22	0,80	0,14	0,21
	gminy miejsko-wiejskie z miastem poniżej 5000 miesz.	274	10,03	13,68	5,90
	obszar wiejski gmin miejsko-wiejskich z miastem 5000 miesz. lub większym	254	9,29	14,07	5,20
	gminy wiejskie	1424	52,10	58,01	24,02
Obszary wiejskie ogółem		1974	72,23	85,91	35,32

Opracowanie własne. / Author's own research.

ku rozwoju może wykazywać niską dynamikę wzrostu w stosunku do jednostki „peryferyjnej ekonomicznie”, w której niewielki impuls może spowodować duży poziom zmian. Mając na uwadze tego typu zastrzeżenia, należy stwierdzić, że opracowanie, w tym wybór odpowiednich wskaźników wymaga jeszcze pogłębionych studiów.

Sposób analizy zmienności wskaźników został szczegółowo omówiony przy okazji wcześniejszej typologii wiejskich obszarów funkcjonalnych (s. 453-455). Za gminy uczestniczące w procesach rozwojowych uznano te, które wykazują korzystne trendy w zakresie przynajmniej trzech analizowanych wskaźników cząstkowych. Trend korzystny oznaczał, że większość dwuletnich interwałów miała dynamikę korzystniejszą niż wartość przeciętna notowana w odpowiednim interwale dla obszarów wiejskich kraju ogółem.

Drugi etap polegał na analizie położenia gminy i jej dostępności komunikacyjnej do rdzeni rozwojowych w skali regionalnej, subregionalnej i powiatowej. Wyłonione zostały cztery kategorie obszarów funkcjonalnych: (1) Miejskie Obszary Funkcjonalne (wyłączone z dalszych badań), (2) miasta powyżej 5 tys. mieszkańców na pozostałych obszarach (wyłączone z dalszych badań), (3) obszary wiejskie o dobrej dostępności (wartość wskaźnika³ korzystniejsza niż wartość

³ Wartość przeciętna wskaźnika syntetycznego dla obszarów wiejskich Polski stanowiąca kryterium graniczne wyniosła 49 minut.

przeciętna na obszarach wiejskich) i (4) obszary wiejskie o słabej dostępności (wartość wskaźnika mniej korzystna niż wartość przeciętna na obszarach wiejskich).

W etapie trzecim obszary wiejskie zostały podzielone na trzy kategorie funkcjonalne:

- obszary o przewadze funkcji konsumpcyjnych (usługi, turystyka, mieszkalnictwo, komunikacja, ochrona przyrody);
- obszary o przewadze funkcji produkcyjnych (rolnictwo, leśnictwo, przemysł);
- obszary o funkcjach mieszanych (równomierny udział funkcji konsumpcyjnych i produkcyjnych).

Wykorzystano zestaw następujących wskaźników, których wartości były średnią z lat 2008-2012:

- wskaźniki konsumpcyjne (udzielone noclegi na 1000 mieszkańców, odsetek podmiotów z działów usługowych wg GUS⁴, mieszkania oddane do użytku na 1000 mieszkańców);
- wskaźniki produkcyjne (wskaźnik lesistości, odsetek gospodarstw rolnych czerpiących ponad 50% dochodów z działalności rolniczej, odsetek podmiotów z działów produkcyjnych wg GUS⁵).

Podobnie jak w pierwszym etapie, istotnym zagadnieniem jest dobór odpowiednich wskaźników; wynikał on przede wszystkim z przeprowadzonych wcześniej prób metodycznych oraz dostępności danych.

Ostatnim etapem badania była identyfikacja wiejskich obszarów funkcjonalnych. Każdej gminie został przypisany jeden z dwunastu typów, określający jej dynamikę rozwoju, uwarunkowania lokalizacyjne oraz strukturę funkcjonalną. Dodatkowo wykonano generalizację zasięgu obszarów funkcjonalnych, mającą na celu ograniczenie mozaikowości gmin. Agregacja przestrzenna gmin została dokonana metodą ruchomego pola odniesienia. Pozwala ona przejść od zjawisk występujących w przestrzeni geograficznej w sposób dyskretny do obrazu kartograficznego o charakterze ciągłym. Mapa ilustrująca rezultaty typologii obszarów funkcjonalnych według gmin została przetworzona tak, aby do każdej z gmin przypisany został typ charakteryzujący obszar tej gminy wraz z jej pewnym otoczeniem w zadanym promieniu odległości od siedziby gminy, przez co występowanie danego typu w przestrzeni uzyskało bardziej zwarty charakter, a o wyznaczonych w ten sposób obszarach funkcjonalnych można powiedzieć, że w ich obrębie występuje przewaga gmin danego typu.

Ze względu na trzy niezależne klasyfikacje, nawet przy niewielkiej liczbie klas w obrębie każdej z nich (2 kategorie w dwóch klasyfikacjach i 3 kategorie w trzeciej klasyfikacji) teoretycznie możliwe jest wyróżnienie 12 typów obszarów. Pierwotnie zakładano możliwość przeprowadzenia generalizacji ilościowej już

⁴ Ze względu na dostępność danych statystycznych w porównywalnej klasyfikacji wzięto pod uwagę średnią z okresu 2009-2012.

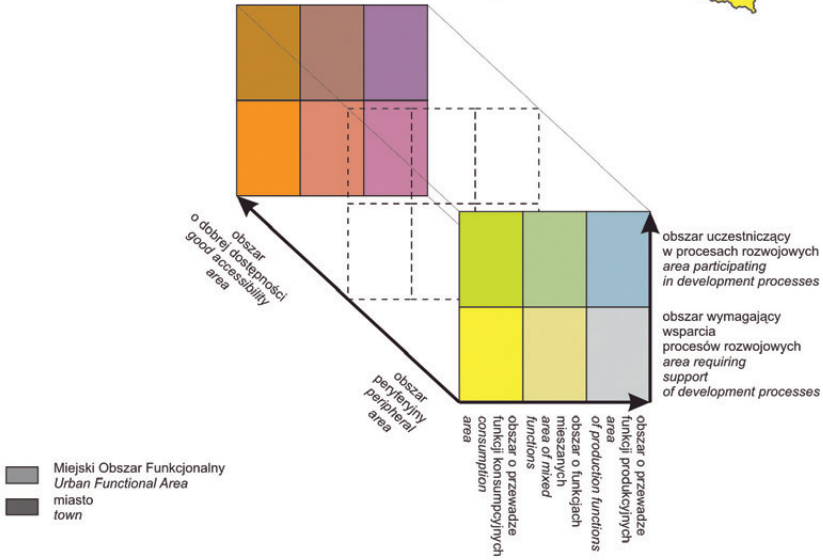
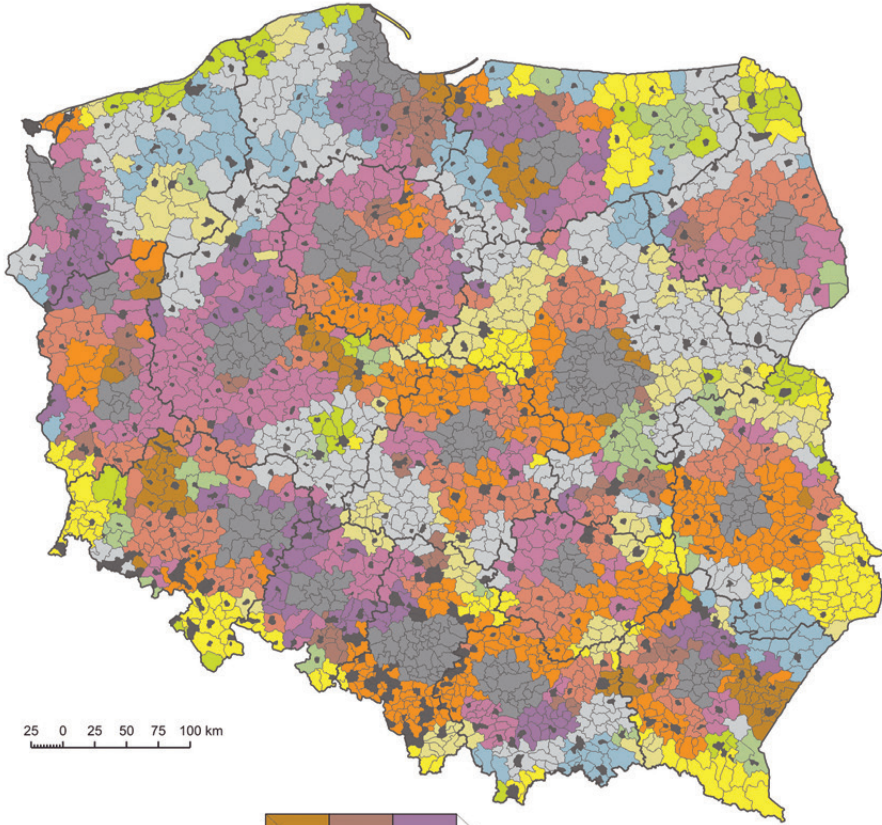
⁵ Podobnie jak w przypadku podmiotów z działów usługowych, średnia z okresu 2009-2012.

na etapie poszczególnych klasyfikacji cząstkowych. Miała ona polegać na agregacji kategorii gmin o małej reprezentacji empirycznej z kategoriami zbliżonymi w sensie merytorycznym. Jednak za sprawą przyjętych kryteriów opierających się w dużej mierze na relacji do średniej dla obszarów wiejskich w kraju, każda z wyróżnionych kategorii była stosunkowo licznie reprezentowana w empirycznym zbiorze danych i wyodrębniono ostatecznie pełną liczbę 12 typów obszarów wiejskich oraz 2 typów miejskich (ryc. 9):

- 1) obszary Miejskich Obszarów Funkcjonalnych KPZK (urbanizowane);
- 2) obszary miejskie poza Miejskimi Obszarami Funkcjonalnymi;
- 3) wiejskie obszary dobrze dostępne, o funkcjach konsumpcyjnych, uczestniczące w procesach rozwojowych;
- 4) wiejskie obszary dobrze dostępne, o funkcjach produkcyjnych, uczestniczące w procesach rozwojowych;
- 5) wiejskie obszary dobrze dostępne, o funkcjach mieszanych, uczestniczące w procesach rozwojowych;
- 6) wiejskie obszary peryferyjne, o funkcjach konsumpcyjnych, uczestniczące w procesach rozwojowych;
- 7) wiejskie obszary peryferyjne, o funkcjach produkcyjnych, uczestniczące w procesach rozwojowych;
- 8) wiejskie obszary peryferyjne, o funkcjach mieszanych, uczestniczące w procesach rozwojowych;
- 9) wiejskie obszary dobrze dostępne, o funkcjach produkcyjnych, wymagające wsparcia procesów rozwojowych;
- 10) wiejskie obszary dobrze dostępne, o funkcjach konsumpcyjnych, wymagające wsparcia procesów rozwojowych;
- 11) wiejskie obszary dobrze dostępne, o funkcjach mieszanych, wymagające wsparcia procesów rozwojowych;
- 12) wiejskie obszary peryferyjne, o funkcjach produkcyjnych, wymagające wsparcia procesów rozwojowych;
- 13) wiejskie obszary peryferyjne, o funkcjach konsumpcyjnych, wymagające wsparcia procesów rozwojowych;
- 14) wiejskie obszary peryferyjne, o funkcjach mieszanych, wymagające wsparcia procesów rozwojowych.

Każdy z typów był reprezentowany przez co najmniej 3% gmin. Ogólne zróżnicowanie przestrzenne w pierwszej kolejności nawiązuje do wyników uzyskanych w podejściu lokalizacyjnym, w nieco mniejszym stopniu można zaobserwować rezultaty uzyskane w podejściu strukturalnym, a w najmniejszym stopniu widoczne są wyniki uzyskane w podejściu dynamicznym. Powiązane jest to z ciągłością struktur przestrzennych, która jest największa w przypadku dostępności czasowej, mniejsza – dominującej struktury gospodarczej, a największą mozaikowość wykazuje dynamika zmian. Na przykład, z grupy gmin o funkcjach konsumpcyjnych aż 62% cechuje dobra dostępność, podczas

gdy gmin o funkcjach produkcyjnych – 51%. Z kolei z grupy gmin uczestniczących w rozwoju 58% jednocześnie cechuje się dobrą dostępnością, a tylko 42% słabą.

Kombinacyjny charakter ma też robocza propozycja typologii obszarów wiejskich wykonana przez pracowników GUS (*Typologia...*, 2011); należy ją traktować, jako materiał do dyskusji. Autorzy proponują, aby w jej opracowaniu uwzględnić siedem obszarów tematycznych (demografia, dojazdy do pracy, użytkowanie terenu, gospodarstwa rolne, zatrudnienie, podmioty gospodarki narodowej, turystyka), dla których polska statystyka publiczna gromadzi „powtarzalne” dane. Zaproponowana typologia obszarów tematycznych jest jednak niespójna, zawiera bowiem sektory gospodarki, podmioty gospodarki i elementy struktury ekonomicznej. Trudno wskazać, co było przewodnim motywem takiego podziału. W sumie wybrane obszary tematyczne można włączyć w dwie grupy zagadnień: demograficzną i społeczno-ekonomiczną.

Proponowana typologia obszarów wiejskich składa się z dwóch części: przestrzennej i gospodarczej. Część przestrzenna opiera się na analizie udziału terenów zabudowanych i liczbie ludności. W efekcie analiz na przykładzie woj. warmińsko-mazurskiego stwierdzono silną zależność pomiędzy gęstością zaludnienia i udziałem gruntów zabudowanych oraz występowanie dwóch naturalnych granic; do 6% udziału gruntów zabudowanych i zurbanizowanych mieszczą się typowe gęstości zaludnienia w gminach wiejskich i obszarach wiejskich gmin miejsko-wiejskich, powyżej 15% udziału gruntów zabudowanych mieszczą się gęstości zaludnienia w gminach miejskich i miastach gmin miejsko-wiejskich. Wyróżniono 7 typów obszarów wiejskich: (1) zurbanizowane, (2) leśne, częściowo zurbanizowane, (3) rolnicze, częściowo zurbanizowane, (4) przeważająco rolnicze częściowo zurbanizowane, (5) leśne, (6) rolnicze i (7) przeważająco rolnicze.

Do opracowania typów gospodarczych proponuje się wykorzystać mierniki z zakresu wcześniej omówionych cech społeczno-gospodarczych: podmioty gospodarcze w REGON, gospodarstwa rolne o powierzchni powyżej 1 ha, cel ich produkcji, demografia i obiekty turystyczne. Opierając się na nich zaproponowano cztery typy gospodarcze gmin: (1) aglomeracyjne, (2) rolnicze, (3) turystyczne i (4) niewyspecjalizowane. Ponadto biorąc pod uwagę zróżnicowanie ekonomiczne polskiego rolnictwa, włączenie wszystkich gmin rolniczych do jednego typu spowoduje prawdopodobnie nadmierną generalizację i „spłaszczenie” obrazu.

Ryc. 9. Wiejskie obszary funkcjonalne

Źródło: Bański i inni (2013).

Rural functional areas

Source: Bański *et al.* (2013).

Podsumowanie

Wszystkie omówione koncepcje typologii obszarów wiejskich opierają się na dwóch podstawowych podejściach badawczych – lokalizacyjnym lub strukturalnym. W pierwszym kluczową rolę odgrywa ośrodek miejski z jego strefą bezpośredniego oddziaływania, które stanowią „punkt” odniesienia dla obszarów wiejskich. Na ogół w zależności od położenia obszaru wiejskiego cechują go silniejsze bądź słabsze związki funkcjonalne z ośrodkiem miejskim. Bada się je przede wszystkim za pomocą dostępności komunikacyjnej, która stanowi podstawowe uwarunkowanie codziennych ruchów migracyjnych ludności.

Główną zaletą typologii obszarów wiejskich za pomocą dostępności komunikacyjnej jest teoretycznie to, że nie musi ona bazować na jednostkach terytorialnych, lecz wskazuje rzeczywiste zasięgi czasowe. W skali szczegółowej możliwe jest badanie dostępności różnych ośrodków miejskich, dzięki czemu szczegółowość typologii może być również większa. W praktyce badań stosowanych w skali ogólnopolskiej analizy odnoszą się jednak do jednostek terytorialnych, np. gmin. Pewnym mankamentem tej metody jest arbitralność wyboru ośrodków miejskich, które stanowią podstawę do podziału obszarów wiejskich. Jeżeli ich liczbę ograniczymy do największych aglomeracji miejskich, to okaże się, że zdecydowanie największą część terenów wiejskich sklasyfikujemy jako obszary peryferyjne. Jednakże największą wadą tak konstruowanych typologii jest brak ich praktycznego wykorzystania. Można założyć, że ich aplikacyjność kończy się na wyznaczeniu miejskich obszarów funkcjonalnych lub nieco szerszych stref oddziaływania ośrodków miejskich. Jeśli natomiast weźmiemy pod uwagę wspomniane wcześniej obszary peryferyjne, to w sumie, poza cechą dużej odległości od miasta, nie jesteśmy w stanie nic więcej o nich powiedzieć.

Wady takiej nie mają typologie oparte na analizie struktury funkcjonalnej, bowiem informują nas o sektorze – częściej sektorach – gospodarki, które występują na badanym obszarze wiejskim, a także o ich poziomie rozwoju. Dzięki temu możliwe jest wykorzystanie takiej typologii w praktyce, na przykład przez wskazanie pożądanych kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego dla konkretnej kategorii obszarów wiejskich. Niestety typologie strukturalne opierają się na materiale statystycznym, który ma ograniczony zakres tematyczny i jest często nieporównywalny w ujęciach czasowych, ze względu na zmieniającą się metodologię gromadzenia danych. Ponadto, każdorazowo wybór wskaźników diagnozujących strukturę społeczno-gospodarczą ma charakter subiektywny, bo jest wyborem autorów badania.

Podejście strukturalne może mieć charakter statyczny lub dynamiczny. W pierwszym przypadku typologia odnosi się do określonego czasu, a wyznaczone zbiory (typy) informują nas o konkretnym stanie struktury funkcjonalnej. W podejściu dynamicznym analizujemy zaś poziom zmienności struktur, dzięki

czemu możliwe jest wskazanie kategorii obszarów wiejskich o zróżnicowanym kierunku i tempie rozwoju.

Typologia wykorzystująca równocześnie podejście lokalizacyjne i strukturalne niesie ze sobą najwięcej informacji o kategoriach obszarów wiejskich, ale przy tym jej wyniki mogą być trudne do interpretacji ze względu na skomplikowaną procedurę badawczą i liczbę możliwych typów. Dlatego w tym przypadku istotną rolę odgrywa uogólnienie wyników i przejrzysta charakterystyka wyodrębnionych typów. Wyzwaniem metodycznym takiej typologii jest jednoczesne uwzględnienie trzech niezależnych wymiarów analizy określających cechy obszaru wiejskiego pod względem jego struktury gospodarczej, lokalizacji i tempa rozwoju. Ostatecznym celem jest jednak nie tylko przyporządkowanie dla każdej badanej gminy jej konkretnego typu, lecz także stworzenie pewnych większych zwartych obszarów funkcjonalnych, homogenicznych pod względem analizowanych kryteriów.

Szczególnie w przypadku typologii wiejskich obszarów funkcjonalnych z 2013 r. należy podkreślić, że dzięki „binarnemu” podziałowi przestrzeni wiejskiej na dwie (trzy) klasy w każdym z podejść, uzyskane wyniki cechują się wysokim poziomem aplikacyjności i łatwym odbiorem przez niespecjalistów. Choć należy dodać, iż ujęcie takie znacznie upraszcza rzeczywistość i nie oddaje w pełni stopniowości różnic pomiędzy poszczególnymi gminami.

Cechą charakterystyczną wszystkich analizowanych typologii obszarów wiejskich jest wyodrębnienie kategorii obszarów będących pod silnym oddziaływaniem dużego ośrodka miejskiego (miejskie obszary funkcjonalne, obszary urbanizowane, obszary o dobrej dostępności). Pomimo że statystycznie należą one do obszarów wiejskich, to w zakresie struktury ekonomicznej i społecznej bardziej przypominają miasta. Tereny takie powinny stać się odrębną kategorią przestrzenną lub należy je wyłączyć do miejskiej polityki przestrzennej.

Obszary położone poza strefami urbanizowanymi cechuje duże zróżnicowanie zależne od przyjętej metody typologicznej. Wynika z tego, że przy wyborze metody typologii w badaniach geograficznych istotnym zagadnieniem jest cel, jakiemu ma ona służyć.

Piśmiennictwo / References

- Bański J., 2002, *Geografia wsi – nowa dyscyplina badawcza polskiej geografii*, Przegląd Geograficzny, 74, 3, s. 367-379.
- Bański J., 2009a, *Typy obszarów funkcjonalnych w Polsce*, Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J., 2009b, *Odrębność obszaru podmiejskiego w kontinuum miejsko-wiejskim*, Czasopismo Geograficzne, 80, 4, s. 210-228.
- Bański J., 2012, *Delimitacja wiejskich obszarów funkcjonalnych*, opracowanie dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, maszynopis w IGiPZ PAN w Warszawie.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, Warszawa.

- Bański J., Czapiewski K., Mazur M., Śleszyński P., 2013, *Wiejskie obszary funkcjonalne – szczegółowe warunki określania obszarów i ich granic*, Analiza dla Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, maszynopis w IGiPZ PAN w Warszawie.
- Dijkstra L., Poelman H., 2008, *Remote Rural Regions, How proximity to a city influences the performance of rural regions*, Regional Focus, 1, DG Regio, European Commission.
- Dijkstra L., Ruiz V., 2010, *Refinement of the OECD Regional Typology: Economic Performance of Remote Rural Regions*, DG Regio, European Commission.
- Dziewoński K., Malisz B., 1978, *Przekształcenia przestrzenno-gospodarczej struktury kraju*, Studia KPZK PAN, 62, Warszawa.
- EDORA – *European Development Opportunities in Rural Areas. Final Report*, 2011, ESPON, Luxemburg.
- Kociszewski J., 2005, *Wpływ wzrostu gospodarczego na dywergencję poziomu rozwoju i życia w układzie przestrzennym i regionalnym Polski w procesie transformacji*, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 6, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, s. 377-387.
- Komornicki T., Śleszyński P., 2008, *Struktura funkcjonalna gmin a postępy w pracach planistycznych (2004-2006)*, Studia Regionalne i Lokalne, Euroreg, 3 (33), s. 53-75.
- Komornicki T., Śleszyński P., 2009, *Typologia obszarów wiejskich pod względem powiązań funkcjonalnych i relacji miasto-wieś*, [w:] J. Bański (red.), *Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*, Studia Obszarów Wiejskich, 16, Warszawa, s. 9-37.
- Komornicki T., Śleszyński P., Rosik P., Pomianowski W. (współpraca M. Stępiak, P. Siłka), 2010, *Dostępność przestrzenna jako przesłanka kształtowania polskiej polityki transportowej*, Biuletyn KPZK PAN, 241, Warszawa.
- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, 2001, Monitor Polski, 26, Warszawa, s. 503-595.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, 2011, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Korcelli P., Śleszyński P., 2008, *Funkcjonalne Obszary Miejskie*, [w:] *Ekspercki projekt koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju*, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Prieto-Lara E., Ocaña-Riola R., 2010, *Updating rurality index for small areas in Spain*, Social Indicators Research, 95, s. 267-280.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, 2010, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Rosik P., 2012, *Dostępność łdowa przestrzeni Polski w wymiarze europejskim*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 233, Warszawa.
- Rosner A., 2008, *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] *Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, s. 211-227.
- Sorokin P., Zimmermann C., 1929, *Principles of Rural-Urban Sociology*, Holt, New York.
- Stola W., 1987, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, Prace Habilitacyjne IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Typologia obszarów wiejskich w Polsce – materiał do konsultacji*, 2011, GUS, maszynopis.
- Węclawowicz G., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Korcelli P., Śleszyński P., 2006, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, Monografie IGiPZ PAN, 6, Warszawa.

JERZY BAŃSKI

CONTEMPORARY TYPOLOGIES OF RURAL AREAS IN POLAND – AN OVERVIEW
OF METHODOLOGICAL APPROACHES

The work detailed in this article has sought to survey methodological foundations underpinning contemporary typologies of rural areas in Poland and then to assess these foundations from the points of view of methodological correctness, cognitive usefulness, and actual practical value.

The procedures applied have also been characterised, with the work making it clear that all typological concepts considered draw on just two basic research approaches – the locational and the structural. In the first of these, the key role is played by urban centres with their zones of direct influence, since these constitute the “point of reference” for all of the rural areas. It is thus usual for a given rural area to be characterised by stronger or weaker functional relations with the urban centre, with the strength of the relationships considered to depend on location. The relations are in turn addressed largely by reference to transport accessibility, as the factor conditioning daily migratory movements of the population in the most fundamental way.

The basic quality of typologies of rural areas based around transport accessibility lies in the theoretical independence from territorial units, in that actual time-wise reaches of centres are being considered. Furthermore, since it is possible to study the accessibility of various urban centres on a detailed scale, the level of detail of a typology may be enhanced. However, in practice, studies applied on the national scale in Poland have drawn on analyses that do relate to territorial units, e.g. the local-level units of administration known as *gminas*. A certain weakness of this method concerns the arbitrary nature of the choice of urban centres constituting the basis for dividing up rural areas. If we limit the number to the largest urban agglomerations only, then a clear majority of rural areas are found to be classified as peripheral. Beyond that, however, the most major shortcoming of the typologies constructed in this way concerns their lack of practical utility. Effectively, it can be assumed that their usefulness ends with the determination of urban functional areas or of somewhat broader zones of influence of urban centres. On the other hand, all that can really be said about the “leftover” peripheral areas already referred to is that the a property of them is their relative distance from an urban centre!

Typologies based on analysis of functional structure lack the above shortcoming at least, since they offer information regarding the sectors of the economy existing within the rural area considered, as well as the level of development. This ensures that a typology of this kind may genuinely be used in practice, for instance to indication even generally the desired directions to socio-economic development in a concrete category of rural area. Unfortunately, structural typologies are founded on statistical material of limited subject-matter scope and often incomparable over time, in view of the changing methodology of data collection. Besides, in each particular case, the choice of indicators meant to diagnose the socio-economic structure is of a subjective nature, being the result of a selection carried out by the authors of the given study.

The structural approach may be of a static or dynamic character. In the first case the typology refers to a defined instant or interval of time, while the identified sets

(types) inform us of a precisely-defined state as regards functional structure. On the other hand, in the dynamic approach we analyse the degree of variability of structures, which makes it possible to point out categories of rural area featuring differentiated directions and rates of development.

A typology which makes simultaneous use of location-based and structural approaches brings the largest volume of information on the categories of rural areas, but supplies results that may prove difficult to interpret, due to the complex study procedure and potential number of types. Hence the importance of a generalisation of results and transparent characterisation of the types identified. Such a typology faces the challenge posed by simultaneous consideration of three independent dimensions to the analysis, defining the features of the rural areas analysed with respect to their economic structure, location and rate of development. Yet, the ultimate goal is not so much to assign each municipality under consideration to a concrete type, as to (also) establish more broadly-defined and cohesive functional areas that are homogeneous in terms of the criteria accounted for.

It is characteristic feature of all the analysed typologies of rural areas referred to that they distinguish the category of areas subject to intensive influence from a large urban centre (urban functional areas, urbanised areas, areas with good accessibility). Thus, while the areas in question meet statistical requirements necessary in line with the definition of rural, they are more inclined to recall urban areas in their economic and social structure. Such areas ought to become a separate spatial category or should fall within the scope of urban spatial policy.

In turn, the areas situated beyond the urbanised zones prove to be highly-differentiated, in line with the typological methodology adopted. This implies that the objective a typological investigation is supposed to serve represents an essential issue when it comes to the choice of typological methodology in geographical research.